

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ І ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 124–128

Розглядаються актуальні проблеми боротьби з тероризмом на засадах національної консолідації суспільства.

Незаперечними об'єктивними засадами і обставинами успішної розбудови суверенної, демократичної держави в сучасних умовах є: а) національна консолідація; б) принципова оцінка позитивних та негативних впливів світових глобалізаційних процесів тероризму, системних криз на національне державотворення; в) розробка стратегії сталого розвитку України шляхом упередження та усунення зовнішніх та внутрішніх загроз, можливих конфліктів та дій терористичного характеру, що мають місце у світі в цілому і в Україні зокрема. Розглянемо ці умови національної консолідації більш предметно.

Щодо ролі і впливів загальносвітових глобалізаційних процесів на світовий і національний розвиток, то маємо брати до уваги величезну суперечливість цих процесів, їх складність і неоднозначність. Глобалізація — це великі інтеграційні процеси (в економіці, культурі, політиці, духовній сфері і т. ін.), а з іншого боку, це процеси, які багато в чому реально нівелюють індивідуалізовані шляхи державотворення в окремих державах. Подібне протиріччя є природним, оскільки в глобальному плані постає завдання забезпечити зростання ролі і значення людського капіталу взагалі, на будь-яких континентах і в будь-яких країнах і, водночас, людство, українство зокрема, має протистояти прояву нових, більш глибоких протиріч між культурами, духовним світом людей, врешті, між ідеалами і цінностями. Зокрема, у загальнопланетарному масштабі даються взнаки надто помітні протиріччя між стандартами сучасної західної культури та традиційними цінностями найбільш масових культур і релігій світу.

Гостра потреба соціальної, політичної, духовної інтеграції українства нині дійсно стає все не-

обхіднішою, актуальнішою. При цьому виникає також гостра необхідність визначення і взяття на озброєння в процесі державотворення багатьох інтегративних чинників, притаманних розвитку будь-якої країни. Серед них називають: державність; демократію; релігію; етнічні інтереси; культуру і навіть бажання помсти, коли йдеться про пережиті історичні несправедливості [7, 9, 10]. І все ж, торкаючись реляційного аспекту згоди, толерантності конче в українському суспільстві, тобто того, що пов'язане між усіма суб'єктами соціальних відносин, слід насамперед вести мову про політичну систему України (її стан) та такий найважливіший її компонент, як держава, оскільки всі проблеми соціальної стабільності взагалі беруть свій початок звідси, тобто, від держави.

Щодо політичної системи, то тут впливають такі основні тези і констатації. Перша: політична система українського суспільства нині існує як формальний набір об'єктивних політичних, соціальних, громадських інституцій, взаємодія яких надто погано детермінована. Саме тому вона надто хитка, недосконала і характеризується: відсутністю чітко визначеного соціального і політичного статусу її структур; браком необхідних механізмів щодо взаємин таких структур; відсутністю належної відповідальності (правової, соціальної, моральної) за свою діяльність передусім в інтересах особи і суспільства. Як зазначав відомий філософ, політолог Ф. Фукуяма, “стабільна політична структура... може виникнути лише за умов, якщо люди, які об'єднані спільними інтересами, **здатні на співробітництво заради загальних цілей** (виокремлено — С. В. Л.) — здатність, заснована, в кінцевому випадку, на соціальному капіталі” [10, 580]. Підкреслимо, що соціальний капітал — це

ідеї, прагнення, високі моральні принципи, активна громадянська позиція, інші морально-духовні добродетності, які мають передусім об'єднувати, консолідувати велику спільноту, але не примус, не острах, не закон. Справжню свободу, рівність, високу моральність, які і є важливішими складовими толерантності, аж ніяк не можна започаткувати на силі, законі. Історія засвідчує, що то шлях до авторитаризму, тоталітаризму. “Якщо керувати народом за рахунок розпоряджень і наводити порядок шляхом покарань, — наголошував великий китайський філософ Конфуцій, — то народ стане ухилятися від розпоряджень і покарань, і втратить сором. Якщо ж керувати народом за допомогою добродетності (у Конфуція — сила *де* — *С. В. Л.*) і підтримувати в ньому порядок шляхом належних норм поведінки, то народ збереже сором і буде керованим” [11, 700].

Логічно, що друге походить від першого, а саме — структура, особливості політичної системи, — є тим, що впродовж майже двадцяти років еволюційного розвитку України мало змінилося. На сьогодні Україна стала демократичною лише за формою (декларативно), однак демократичного змісту не набула. Навпаки, демократичні процеси і механізми все більше використовуються для обслуговування і обстоювання кланово-корпоративних інтересів певних суспільних груп. Політичні ж ресурси все більше використовуються як ресурси економічні, що позбавляє політичну систему можливості забезпечувати дійсно демократичні процеси, в тому числі і необхідну толерантність.

У якій спосіб це позначається на українській державності, на українському соціумі? Переходячи до проблем української держави, варто починати з нашого розуміння державності взагалі, оскільки і тут без більш-менш єдиного розуміння того, яку державу маємо відбудувати не обійтися. Тут українству бракує не просто усвідомлення того, якою має стати Українська держава, але саме того, що держава, як спільно узгоджений інструмент інтеграції загальнонаціональної дії, нам вкрай потрібна не тільки для буденного життя, узгодження інтересів особистостей, груп, великих людських спільнот, а й для процесів реального державотворення взагалі. Така інтеграція, врешті, насамперед засіб щодо протистояння негативним глобалізаційним процесам, реальному та можливому все більшому конфліктогенному потенціалу українського суспільства, упередженню та унеможливленню терористичних актів та дій як в Україні, так і поза її межами.

Щодо держави і державного управління, як важливішого елементу і механізму консолідації суспільства, інтеграції великого соціуму, то важливо, на наш погляд, брати до уваги саме ту реальну ситуацію в українському суспільстві, що пов'язана зі статусом держави взагалі. Реальна українська ситуація доводить, що з державною діяльністю в Україні не все гаразд. Державна діяльність, — зазначає український дослідник В. Токовенко, — це “свого роду бізнес”. Йдеться про новітню Україну. На жаль, дійсно існує реальна загроза того, що тіньові державотворчі тенденції у формі організованої злочинності в Україні не лише і надалі не дадуть можливості створити національну, суверенну, демократичну державу, а й взагалі можуть знищити останні елементи такої державності, те, що вже напрацьовано. Для більш докладного розуміння зазначимо і таку суттєву проблему консолідації українського суспільства станом на кінець 2010 р., як тісне і досить часто нелогічне змішання політичного і державного управління, яке потребує якнайшвидшого і найрадикальнішого розмежування. Тут є, як мінімум, дві найпринциповіші особливості, які варто брати до уваги. Перша полягає в тому, що політичне управління — це управління за певними ідеями, ідеологією. Таке управління, на основі демократичного цивілізованого змагання між ідеологіями, має, на наш погляд, сприяти напрацюванню тієї стратегії суспільно-політичного розвитку держави, яка буде сприйнята, усвідомлена і легітимізована більшістю в суспільстві. Державному управлінню залишається друга, тісно поєднана з першою функція — забезпечення проведення в життя цієї стратегії, тобто, її практична реалізація. Такого розуміння сутності державного управління в українському соціумі нині, на жаль, немає.

Є й інша особливість, яка пов'язана з розмежуванням політичного і державного управління. Вона стосується безпосередньо принципової необхідності розмежування держави і громадянського суспільства, які, водночас, одне без одного не можуть існувати. Як справедливо зазначає з цього приводу російський дослідник О. Ф. Шабров: “Громадянське суспільство і держава взаємопов'язані, взаємодоповнюють одне одного. У громадянському суспільстві домінують механізми самоорганізації, а в державі управління” [12, 88]. Звідси, реальною є потреба того, щоб держава стимулювала розвиток громадянського суспільства, що, врешті, і є запорукою його самоорганізації. Йдеться про підтримку з боку держави громадських організацій і об'єднань, рухів,

груп інтересів, які, зазвичай, спрямовують свою діяльність на позитивні процеси державотворення, консолідацію народних мас. Ми при цьому не є відкривачами ідеї відмежування державного управління від політики. Ще наприкінці XIX ст. про це вів мову Вудро Вільсон, який вказував на необхідність позбавлення державного управління політичного забарвлення.

Розглянемо проблему національної консолідації у контексті реляційного феномена толерантності, єднання політичних сил і мас з урахуванням такого принципового аспекту: реляційний феномен толерантності, а значить, і національної єдності, ще складніше проглядається в процесі формування громадянського суспільства, відпрацюванням та встановленням його взаємин з державою. Дійсно, громадянське суспільство має стати основою толерантності, єдності всього українського загалу. Формально, — якщо брати до уваги наявність елементів такого суспільства (політичні партії, рухи, об'єднання, фракції, громадські організації та ін.), — в Україні таке суспільство реально існує. І все це дієвість, якісні прояви такого суспільства далекі від необхідних і бажаних для національної консолідації. Йдеться насамперед про те, що формальні громадські структури громадянського суспільства існують ніби самі по собі, але не працюють конкретно на загальнонаціональні інтереси, інтеграцію суспільства.

Слід враховувати те, що громадянське суспільство — це не просто наявність дієвої демократії, відповідних соціальних і громадянських інститутів і утворень, плюралізму ідей та ідеологій. Головне — це реальний механізм взаємозв'язку між громадянами, великими соціальними спільнотами, класами, а також — між державою і кожним з нас, громадянами нашої Української держави. Тут дається взнаки толерантність, як важливіша складова культури громадянського суспільства, нашої єдності. Тобто, вона забезпечується за рахунок плюралізму у владі і системі ідей, у буденному спілкуванні громадян. У владі він існує у формі певної дифузії, розподілу, врівноваження влади і владних повноважень. Цей процес в новітній Україні спостерігаємо до сьогодні як складний і доволі гострий. Щодо плюралізму ідей, то тут ситуація в українському суспільстві виглядає набагато складнішою і потребує детальнішого розгляду.

В буденному житті толерантність — це культура спілкування. Як це виглядає реально? За великим рахунком у сучасній Україні стосунки між державою і громадянами розвиваються: а) на

основі удаваного, декларативного демократизму, що є наслідком несформованості стійких інтересів великих соціальних груп; б) неспроможності держави реально стимулювати розвиток громадянського суспільства; в) нездатністю правлячої політичної еліти створити нові “правила гри” як обов'язкові для всіх груп, включаючи і себе [8, 173]. Це — складна, патова ситуація, а відтак, де вихід з глухого кута? Колись ще В. Липинський із сумом зазначав, що “...ми є нація не поневолена, ми є нація недержавна...”. Великий консерватор доводив, що українська нація без національної державності перспектив для дійсного соціального поступу і прогресу практично не має. Звісно, твердження, що, мовляв, “чисто” національних, етнічних держав у нинішньому світі практично немає ґрунтується на об'єктивних підставах. Адже в сучасному світі, в силу насамперед війн, переселень, великих міграційних та інших процесів, етнічно гомогенних держав дійсно практично не існує.

Заперечення щодо необхідності розбудови національної української держави, навіть у теоретичному, а не лише практичному плані, не є чимось виокремленим, критикою націоналізму, далеко не позбавленого історичних витоків і сьогоденного сенсу. Тут вкажемо на спрощене пояснення, — на власну догоду противникам національної державності, — таких її складових, як нація й ідеологія взагалі. І це стосується не лише теорії, але й практики суспільного буття.

Розуміючи і беручи до уваги те, що дефініція “нація” все ж вживається в основному у двох значеннях: “етнонація” і як “політична нація” (співгромадянство) [2, 5], наголосимо на тому, що саме будь-яке нівелювання першого, навіть на тлі буденної свідомості, викликає велику загрозу для існування тієї національної згоди і толерантності, про які й нині ведуть мову не лише політики, фахівці-науковці, а й звичайні, як кажуть, пересічні громадяни.

Спірним, але все більш вживаним, поширеним нині, видається і поняття “політична нація”, створення якої в Україні останнім часом пропагується все наполегливіше. Проблема не лише в тому, що дійсно не існує більш-менш логічного, доказового і переконливого пояснення цього феномена в теорії, але тому, що наполегливо доводиться що: якоїсь однієї загально визнаної й однозначної дефініції терміна “нація” не існує” [7, 12]; однобічно цитується думка М. Вебера щодо того, що “нація” має суто суб'єктивний характер; врешті, береться на озброєння теза про “деїтнізацію” державності й особистості. Останнє й викликає велику загрозу

сучасному і майбутттю великих етносів, що утворили і творять власні національні держави. Український етнос тут не є винятком.

“Класичним прикладом “політичної нації”, — пишуть автори фундаментальної монографії “Українська політична нація” (2004 р.), — є США, тому що жоден етнос не може тут “нав’язати” всім іншим свій спосіб буття, адже тут немає титульного етносу з усіма наведеними ознаками”. І далі продовжують: “Хоча, строго кажучи, терміни “політична нація” і “етнічна нація” відображають лише специфіку конституювання однієї з форм (на сьогодні — найвищої) соціоцивілізаційної зрілості народів [Там само, 27]. З наведеним, на нашу думку, помітно спрощеним підходом до пояснення терміна і сутності феномена “нація” ми принципово не погоджуємося, як і зі спростованим поясненням, що політичною нацією є не що інше, як громадянське суспільство [Там само]. І хоча у другому фундаментальному виданні фактично тих же авторів — “Український соціум” (2005 р.) ми знаходимо таке: “Політичну націю формують державотворчий етнос, в даному випадку український, а також всі національні меншини країни” [4, 784], наша власна діяльність в Українській державі зі створення такої етнічної спільноти має опиратися на такі загальноконсолідуючі фактори, як спільна історична пам’ять (історія, традиції), мова, спільна і свідомо соціально-перетворююча діяльність. Щодо домінуючих критеріїв національної єдності, то ними були й залишаються: культура, право, економіка. Усі інші критерії є похідними від цих трьох, хоча й не менш важливими.

Далі. Якщо під “політичною нацією” дійсно розуміти сукупність громадян країни, які, незалежно від їхнього соціального статусу, мови, віросповідання, походження та інших соціально-групових відмінностей, мають рівні права, і на основі та за допомогою демократичних інститутів влади та форм політичної участі активно сприяють творенню і зміцненню держави, тобто поєднані почуттями солідарності і патріотизму, то такий феномен дійсно має право на життя.

Зовсім інше — бездумна, штучна, а то й свідомо (що становить загрозу національному державотворенню) уніфікація, отождолення понять “нація” і “політична нація”, що нівелює при цьому роль національного фактора державотворення як такого взагалі. За цих обставин маємо дбати і про етнічну консолідацію як міжетнічне єднання, але особливо про внутрішньоетнічну консолідацію, яку український етнополітолог О. В. Антонюк

пояснює як “внутрішню згуртованість етнічної спільноти у процесі нівелювання відмінностей між наявними в ній групами” [2]. Друге для становлення Української держави, за умов і статусу існування титульного етносу, є вирішальним. Бо це саме той етнос, що не лише є історично висхідним, найбільшим в історії на даній території, але й дає назву своїй державі — Українська держава.

Національній консолідації українського загалу, запобіганню глибоко національним кризам в країні серйозно перешкоджає у багатьох випадках невинуватене заперечення ідеологічних засад розбудови національної державності. Побойоючись ідеології, на кшталт комуністичної, що була багато років основою колишнього тоталітарного суспільства, існує немало фахівців, які доводять, що такої ідеології взагалі не потрібно мати. Так, український дослідник І. Гавриленко пише: “Ідеологія — це логічно впорядкована система суджень, в якій відображається інтерес певної соціальної групи. У нормальній ситуації етнос не потребує ідеології” [5, 49]. Важко при цьому сказати, про яку “нормальну” ситуацію взагалі йде мова.

Зрозуміло, коли йдеться про ідеологію як таку, але не ідеологію державотворення, яку часто називають не інакше, як національна ідея. Швидко за все, до неї у даному випадку дійсно треба ставитися дещо обережно. Точка зору з приводу цього відомого українського політолога С. Телешуна щодо ідеології державотворення нам видається вельми слушною. Він пише: “Без національної ідеології, яку б підтримувала держава, створити єдину політичну націю в Україні буде не можливо” [6, 429]. Реальне буття українського соціуму сьогодні підтверджує правильність цієї тези.

Зважаючи на викладене, важко пояснюється і процес демократизації українського соціуму шляхом взяття на озброєння демократичних цінностей інших народів, і передусім європейських. Вважаємо, що звертання до кращих зразків демократичних цінностей інших народів має сенс лише тоді, коли етнос (народ) чітко усвідомлює — які саме цінності йому конче необхідні. Усвідомлює потребу в таких цінностях. Усе інше — заради простого популізму, словоблуддя, а простіше — від лукавого, бо реально постає питання: яких же демократичних цінностей нині дійсно бракує українству?

Відтак, стверджуючи, що толерантність, національна злагода і суспільна єдність є дійсно необхідним і можливим (за умови врахування і розв’язання викладених та інших проблем) засобом, інструментом розбудови суверенної Української держави, вкажемо й на те — де знахо-

дяться межі толерантності, національної злагоди. Очевидно, що вони знаходяться там і тоді, коли самі по собі вигоди від толерантності перестають перевищувати шкоду. Тут має діяти принцип політичної доцільності, реалізму, який на загальнонаціональному рівні означає інтереси народу. Визначити таку межу в багатьох випадках надто складно, оскільки від місцевого (регіонального) до загальнонаціонального рівня переважна більшість політиків, політичних сил апелюють конче до народу, виправдовують свої дії виключно інтересами народу. Відтак, саме свідомість народу і є тим механізмом, що встановлює межу єдності, толерантності, а поза нею — соціальна незгода і протест. За таких умов національної консолідації нам і бракує.

В умовах глобалізації, економічних, соціальних криз реально постає потреба все потужніше захищати інтереси власної національної держави, стимулювати всі етноси до активної суспільно-корисної діяльності, як в інтересах особистості, так і суспільства в цілому. Це і є реальний шлях до загальнонаціонального порозуміння і сконсолідованих дій.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — 43 с.

2. Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2005. — 427 с.

3. Белов О. В., Геєць В. М., Пирожков С. І. Про стратегію розвитку України: до розробки проекту "Україна 2010" // Стратегічна панорама (наук.-практ. журнал РНБО України). — № 1–2. — 1998. — С. 3–21.

4. Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. та ін. Український соціум / За заг. ред. В. С. Крисаченка. — К.: Знання України, 2005. — 79 с.

5. Гавриленко І. Чи потрібна державі ідеологія? // Віче. — 1996. — С. 14–15.

6. Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентіві України / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — Вип. 1. — 392 с.

7. Крисаченко В. С., Степко М. Т., Власюк О. С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2004. — 647 с.

8. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Моногр. — Луґанськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. — 381 с.

9. Обушний М. І. Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.

10. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели: Пер. с англ. — М.: ООО Издательство АСТЗАО НПП "Ермак", 2004. — 473 с.

11. Халипов В. Ф. Энциклопедия власти — М.: Академический Проект; Культура, 2005. — 1055 с.

12. Шабров О. Ф. Политическое управление: Проблема стабильности и развития. — М.: Интеллект, 1997. — 431 с.

13. Яковлев Д. В. Політична взаємодія, як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев; Мін-во освіти і науки України; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса: Астропринт, 2009. — 385 с.

Консолідація і толерантність були і залишаються найважливішими умовами формування дійсно демократичної, правової, суверенної держави.

Консолидация и толерантность были и остаются важнейшими условиями формирования по-настоящему демократического, правового, суверенного государства.

Consolidation and tolerance were and remain essential prerequisites of forming a truly legal and sovereign state.

Надійшла 26 серпня 2010 р.